

Питання психології

Стасюк В. В., доктор психологічних наук, професор, професор кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ Гуманітарного інституту НУОУ (м.Київ)

ТВОРЧИСТЬ І ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ: РЕФЛЕКСИВНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ І РОЗВИТКУ

У роботі ставиться проблема вивчення і розвитку творчості з позицій психології рефлексії, акмеології, педагогіки в контексті аналізу людського капіталу і в умовах глобалізації сучасного суспільства.

Ключові слова: методологія, психологія, економіка, людський капітал, творчість, рефлексія.

В работе ставится проблема изучения и развития творчества с позиций рефлексивной психологии, акмеологии, педагогики в контексте анализа человеческого ресурса и в условиях глобализации современного общества.

Ключевые слова: методология, психология, экономика, человеческий ресурс, создание, рефлексия.

In work the problem of study and development of creation is put from positions of psychology of reflection, akmeology, pedagogics in the context of analysis of human capital and in the conditions of globalization of modern society.

Keywords: methodology, psychology, economy, human capital, creation, reflection, professionalism.

Нині, на початку ХХІ ст, актуальним стає вивчення і освоєння творчого потенціалу особи як ресурсу її людського капіталу з обліком також не лише соціокультурної, але і соціально-економічної парадигми суспільствознавства. Це відображається у переході від традиційного розгляду прикладних проблем освоєння механізмів творчості в класичних розділах психології (креативність, здібності, навчання, мислення, діяльність, ухвалення рішень, рефлексія, самосвідомість, особа) до сучасного — зокрема психологічному для рефлексії — аналізу проблематики соціально-ефективної творчості і кар'єрно-професійного зростання креативної індивідуальності, видатної особистості, інноваційних організацій в контексті організаційно-економічної і соціально-тренінгової психології і акмеології розвитку управління, менеджменту, бізнесу [1, 2, 4]. Базовою категорією для цих галузей психологічного пізнання і інноваційних психотехнологій розвитку професіоналізму і творчості є поняття людського *капіталу*.

Природно, що за нинішніх екстремальних умов світової глобальної фінансово-економічної і соціально-екологічної кризи, що розвертається, загострюється інтерес до вивчення *людського капіталу* як сукупності знань, що не лише приносять прибуток, і компетенцій, здоров'я і освіти суб'єкта, але також його біоенергетичних і психофізіологічних ресурсів і особово-

професійних і рефлексивно-креативних можливостей, які реалізуються в соціально-економічних стосунках за допомогою діяльності і творчості.

Розглянемо докладніше філософсько-культурологічні і науково-економічні трактування людського капіталу з тим, щоб перейти до побудови психологічної моделі з акцентом на його особово-професійних і творчих для рефлексії аспектах.

Філософія творчості розкриває її аксіологію, онтологію, гносеологію і методологію. У сучасному суспільстві, що прагне до інноваційного розвитку, творчість є однією з домінуючих цінностей людського життя. Проте далеко не завжди життєвий шлях людини веде до творчості. Хоча радість творчості відвідує кожну людину, але не для всіх вона перетворюється на дійсне щастя, адже за нього деколи доводиться платити велику ціну.

Таїнство творчості в кращих випадках виразно описується як цілісність письменниками, а в звичайних аналітично диференціюється вченими на елементарні компоненти. А оскільки поєднати елементарні ланки в об'ємну картину вдається далеко не завжди, це викликає необхідність збагнути таємниці творчості хоча б на інтуїтивному рівні. Зрозуміло, що звернення до творчості породжує безліч проблем філософсько-методологічного і науково-психологічного порядку.

Питання психології

В даний час у зв'язку із здійснюваним перманентним реформуванням суспільства соціально затребуваними є фундаментальні і прикладні дослідження психології творчості. Творчість виступає не лише як прояв сучасної культури, але і як найбільш цінна для сучасного соціуму якість людини. Хто ж відповідає за те, щоб людина володіла цією такою цінною, хоча і суперечливою якістю, з одного боку достатнім унікальним за своїм генезисом, а з іншого – найбільш універсальним за своєю споживчою вартістю?

Абстрактно кажучи, відповідальність за розвиток творчих здібностей своїх членів несе суспільство в цілому: як в особі загальної системи освіти, покликаної виховувати потребу до творчості у учнів і формувати способи її задоволення, так і в особі суспільного виробництва, яке може надати громадянам необхідний спектр ідейних цінностей і економічних стимулів для творчої діяльності і достатні для їх інноваційної самореалізації, — в конкретній професійній діяльності — соціальні умови. Від цих загальних філософських передумов творчості перейдемо до розгляду особливих психологічних умов, які обумовлені соціально-економічним оточенням людини — як сім'ї, що забезпечує її життєве існування в соціальному просторі, так і конкретного кола неформального референтного спілкування. Саме наставники (батьки, вчителі і т. д.), транслюючи культурні традиції, а також друзі і однодумці (у жвавому спілкуванні з якими ці традиції асимілюються, перебудовуються є безпосереднім катализатором для розвитку у суб'єкта його творчих здібностей і інноваційного потенціалу як основних компонентів власне людського капіталу.

Конкретне становлення і розкриття цих компонентів здійснюються лише на рівні одиничної (що виявляється у вигляді творчої активності) в результаті постійної, продуктивної внутрішньої роботи людини над собою як рефлексивно культивованої нею власної цілісної творчої індивідуальності [2,7]. На цьому рівні за «творчість» (як особливий склад свого Я), природно, відповідає сам суб'єкт, що розвиває себе як обернена в світ і активна, така, що затверджується в ній особа, яка рефлексія відособлюється в актах творчості і зосереджується на самовираженні свого світобачення, продуктивно творячи тим самим *власну індивідуальність*. Інтенсивність, довільність і емоційно-чуттєва конкретика

саморозкриття і продуктивного втілення творчої активності людини багато в чому залежать від енергійності, лабільності, гнучкості, та інших психофізіологічних властивостей її організму, які обумовлюють здібності до творчості у вигляді природних задатків творчих здібностей і їх генетично успадкованих біологічних передумов, що функціонально виявляються для психологічного формування креативності в соціальному просторі життєдіяльності.

Отже, творчість виникає і розвивається в результаті конкретної взаємодії загальних культурно-історичних передумов і особливих соціомікрокультурних умов, які достатньо унікально перетинаються з одиничними можливостями особово-індивідуального розкриття активності рефлексуючої людини, а також функціонального розгортання психогенетичних і психофізіологічних ресурсів її організму. Для суб'єкта творчості соціобіологічні передумови виступають як деяка даність, яку надалі він може видозмінювати в результаті своєї активності в потрібному для саморозкриття напрямі. На цьому динамічному (хоча і досить стабільному) фоні чоловік шляхом власної активності буде свою творчу індивідуальність і формує адекватну соціальному оточенню свою власну особу. Таким чином, в психолого-педагогічному плані суб'єкт творчості культивує *свої творчі можливості шляхом самоудосконалення своєї індивідуальності, самовиховання, психотренінгу психіки і тренування організму в цілому*. Для педагогіки творчості людина виступає не лише як об'єкт психолого-педагогічних дій, але і як суб'єкт, який розвивається шляхом самовиховання і самоудосконалення в соціальному і освітньому просторі.

Проте перш ніж ставити проблему розробки досить ефективних — щодо творчого розвитку людини — об'єктно-контактних або аутооб'єктних способів педагогічних дій, необхідно розкрити психологічні закономірності і *механізми розвитку, специфічні саме для творчості*. В даному випадку нас цікавлять гносеологія і методологія власне психологічного вивчення продуктивних для рефлексії механізмів творчості як центральних для розвитку людини як креативної особистості.

Філософія, розкриваючи природу і суть творчості, розглядає її в різних аспектах:

Питання психології

аксіологічному, методологічному, гносеологічному, онтологічному. Так, у своєму *аксіологічному статусі* творчість виступає як одна з провідних цінностей сучасної цивілізації, вихідної до біблейських уявлень про створення Богом Миру і Людини. Ця креативна цінність сучасної культури виражає поступальний вектор розвитку нашої цивілізації, символізує ідеали соціально-виробничого і науково-технологічного прогресу суспільства в цілому і цілі інноваційного саморозвитку індивідуальності окремої людини. *Онтологічний статус* творчості полягає в тому, що вона трактується як одна з найбільш фундаментальних і універсальних граней буття вищих форм і ступенів розвитку і прояву людської активності у вигляді діянь, запліднених продуктивною рефлексією і визначуваних соціальними умовами. У *гносеологічному* плані творчість виступає як один з найбільш складних предметів пізнання, який будується в системі полімодальних категорій на багатоаспектній концептуальній основі і відображає поліфонічну і різноякісну феноменологію творчого буття: індивідуального, діалогічного, групового, соціального, культурного. У *методологічному* плані творчість постає як предмет комплексного міждисциплінарного вивчення взаємодіючих наук про людину — фундаментальних, що розкривають закономірності і механізми її буття і розвитку (соціологія, психологія, акмеологія, фізіологія, генетика та ін.), і також прикладних (педагогіка, медицина, економіка, право, праксеологія тощо), які використовують наукові знання як технологічні засоби реального освоєння і перетворення соціальної практики, базуючись на використанні різних аспектів людського капіталу.

Первинний розгляд людини як капіталу походить від економічної науки, а пізніше розроблявся в соціально-економічній практиці управління людськими ресурсами [5] в цілях їх оптимального використання і ефективної капіталізації. Проте специфіка саме *людського капіталу* як соціокультурної і психофізіологічної складно організованої ресурсно-економічної індивідуально-рефлексуючої системи [6], при розробці ефективних технологій управління якою недостатньо виходити з одних лише економічних уявлень без урахування знань суміжних наук про суспільство і людину,

зокрема соціології, психології і акмеології. Тому доцільно застосувати міждисциплінарний підхід до вивчення людського капіталу стосовно фундаментальних проблем «капіталізації» людини і прикладних завдань оптимізації управління економічними і людськими ресурсами.

Друга половина ХХ століття характеризувалася все більш зростаючим інтересом до людини як головного ресурсу виробництва і управління. Згідно розробкам Економічної і соціальної ради ООН (ЕКОСОС) (1975) під час розрахунку людського капіталу необхідно виходити з обліку таких джерел його накопичення, як освіта, наука, охорона здоров'я, культура і мистецтво, а також інформаційне обслуговування. Дж. Кендрік [3] запропонував при визначенні величини накопичення інвестицій в людину використовувати метод «безперервної інвентаризації» різних, змінних в часі показників людського капіталу. Окрім цих традиційних соціально-економічних показників, необхідно виділити також медико-біологічні, демографічно-культурологічні і психолого-акмеологічні чинники [8].

Так, економічна біологія людини [6] задає свій еволюційно-економічний і медико-біологічний масштаб оцінки капіталу, дозволяючи розглядати розвиток капіталізації людини не лише з традиційних соціально-економічних уявлень, але і в дещо іншій логіці — природно-базисних, а саме біолого-цивілізаційних змін.

Відповідно трансформується [8] предмет вивчення людини як капіталу — від його первинного аналізу на базі класичної політекономії через подальше трактування з еволюційно-антропометричних позицій біологічної економіки до сучасного розуміння в гуманітарному суспільствознавстві як соціального капіталу, характерного для розвитку постіндустріального суспільства, що вступило в епоху глобалізації. Важливо підкреслити, що ефективний соціально-економічний розвиток і глобалізація суспільства багато в чому визначаються не лише творчими проривами в науці і техніці, але і глибокими інноваційними змінами в технології праці, організації професійної діяльності і управлінні людськими ресурсами, зокрема здібностями і знаннями, творчим для рефлексії потенціалом і іншими аспектами капіталу людини як креативного суб'єкта

Питання психології

соціальної діяльності і економічної поведінки. У цьому сучасному соціально-економічному контексті розвитку психології творчості особливий інтерес представляє знаменита робота Деніела Бела «Прийдешнє постіндустріальне суспільство» [5], де наведено оригінальну соціокультурну диференціацію професій і представлено їх еволюцію в сучасній цивілізації. При цьому він ввів поняття «ситуси» як певні типологічні характеристики сфер життєдіяльності, в основному професійній діяльності. Важливо підкреслити, що всі ці «ситуси» взаємопов'язані, утворюючи певну ієрархію по статусу.

Характеризуючи цю ієрархію, П. В. Малиновський [5] диференціює працівників постіндустріального суспільства на «вільних професіоналів», «парапрофесіоналів», «масових професіоналів», «транспрофесіоналів» і аналізує їх соціокультурний генезис. Необхідно відзначити, що в результаті професійної революції з кінця ХХ ст. з'являється четверта хвиля професіоналів у вигляді «транспрофесіоналів» (що використовують форми спільно-творчої діяльності) і виникає новий тип інституалізації професійної

діяльності – професійні мережі. Виходячи з цього, П. В. Малиновський виділяє в сучасній науці «перспективні напрями — це, по-перше, організація вивчення структур спільно-творчої діяльності і, по-друге, мова, яку можна було б використовувати – популярна зараз мова нових активів, “невідчутних капіталів”: людський капітал, соціальний капітал, інтелектуальний капітал і т. п. У цьому контексті показовою є опублікована у 2002 р. книга Річарда Флоріда «Підйом творчого класу», де наведено досконалий аналіз творчого капіталу США. Він вважає, що новий творчий клас — це 38 мільйонів американців, чисельність яких істотно виросла за останніх 15 років, а приріст склав 20 мільйонів. Причому ці люди складають основне джерело цивілізаційного капіталу і конкурентної переваги США на сучасному світі.

У зв'язку з цим стратегічного значення набуває психологічне вивчення і розвиток творчого потенціалу сучасного професіонала (зокрема у військовій сфері) як важливою складовою людського капіталу на основі побудови теоретичних моделей і розробки відповідних дослідницьких методів і практично орієнтованих психотехнологій.

Література

1. Двоглазова М. Ю. Развитие личностной рефлексии в студенческом возрасте/ М. Ю. Двоглазова, И. Н. Семенов. – Мурманск : МГПУ, 2007. – 250 с.
2. Деркач А. А. Рефлексивная акмеология творческой индивидуальности / А. А. Деркач, И. Н. Семенов, А. В. Бадаева. – М.: РАГС, 2005. – 320 с.
3. Кендрик Дж. Экономический рост и формирование капитала / Дж. Кендрик // Вопросы экономики. — 1976. — № 11. – С. 30-35.
4. Ковшуро О. Д. Исследование рефлексивности профессиональной самореализации личности в условиях государственной службы / О. Д. Ковшуро, И. Н. Семенов. – Брянск; Орел, 2005. – 155 с.
5. Малиновский П. В. Московский методологический кружок в эпицентре кризиса цивилизационной идентичности: вызовы развития на пороге XXI века/ П. В. Малиновский // Чтения памяти Г. П. Щедровицкого, 2004 – 2005 гг. — М.: 2006. – С. 120-125.
6. Непомнящая Н. И. Homo – integer? Человек — целостный? / Н. И. Непомнящая. – М.: МПСИ, 2005. – 518 с.
7. Психология индивидуальности: новые модели и концепции/ К. А. Абульханова и др.; под ред. Е. Б. Старовойтенко, В. Д. Шадрикова. – М.: МПСИ, 2009. – 220 с.
8. Семенов И. Н. Здоровоохранение: рефлексивная психология и человеческий капитал – пропедевтика/ И. Н. Семенов// Главный врач: хозяйство и право. — 2007. — № 3. – С. 15-27.